

Z červené knihy měkkýšů

Relikt z konce ledové doby

Vojen Ložek

Od vrcholu poslední ledové doby se do dneška vystřídala řada podnebných fází provázených hlubokými stanovištními změnami, které vedly k dočasnému šíření i ústupu mnoha druhů. Jedním z nich je i drobný plž vrkoč – *Vertigo geyeri* Lindholm, 1925, který se značně rozšířil na rozhraní pozdního glaciálu a holocénu, kdy naše krajina měla parkovitý ráz a na četných místech vznikly vápnité močály, v nichž se usazovaly různé typy sladkovodních vápenců a vápnitých slatin umožňujících zachování jeho ulit.

Vrkoč *V. geyeri* patří mezi nejmenší zástupce rodu *Vertigo* a tím i k našim nejmenším plžům. Jeho 1,6–1,8 mm vysoká a 1,0–1,2 mm široká ulita ± široce vejčitého tvaru s kuželovitě zúženým vrcholem obvykle pozůstává ze 4 1/2 výrazně klenutých závitů s hlubokým švem. Barva je rudohnědá, povrch lesklý, jemně, ale zřetelně rýhovaný. V krátce poloeliptickém, patrem mírně šikmo seřáznutém ústí jsou obvykle vyvinuté 4 zoubky – po jednom na patře a cívce, 2 na hltanu. Svrchní hltanový bývá slabý a někdy schází. Obústí je jen nepatrně ztlustlé a jeho vnější stěna není zesílená týlovým návalkem.

Podobné ústí má z našich vrkočů

V. alpestris Alder, který je vyšší a téměř válcovitý, zatímco *V. modesta* (Say) má daleko větší rozměry. Z fosilních nutno jmenovat sprašový druh *V. parcedentata* (A. Braun), který je hladký, daleko větší a štíhlejší, a především *V. genesii* (Gredler), za jehož rasu byl zde popisovaný druh donedávna pokládán. Má obdobné rozměry, je však zřetelně válcovitější s méně klenutými závitů, jeho povrch je převážně hladký a ústí bezzubé. Na rozdíl od dříve jmenovaných vrkočů žije na podobných stanovištích jako *V. geyeri*, s nímž se místy společně nachází ve fosilním stavu. Dnes mají oba druhy boreoalpinní rozšíření, neboť obývají rozsáhlejší území v severní Evropě a roztroušená místa v hornatých krajinách střední Evropy, především v alpské oblasti. Fosilní nálezy však ukazují, že ještě na sklonku poslední doby ledové, zhruba před 10–12 tisíci lety, byly souvisle rozšířené v celé střední Evropě, a to i v nížinách. Současné středo-evropské výskyty tedy představují význačný příklad reliktní z pozdního glaciálu.

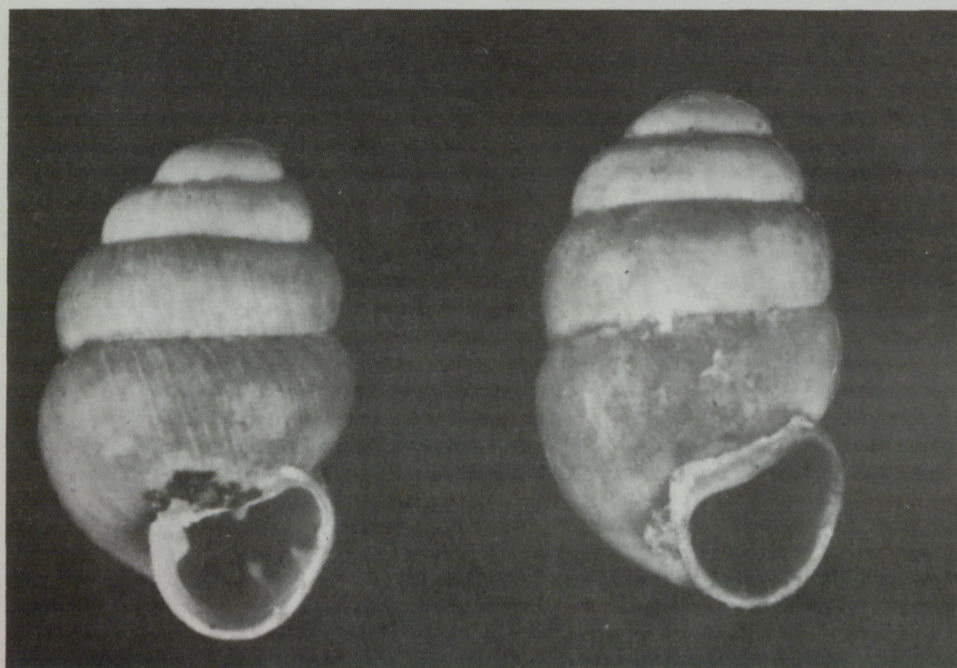
Donedávna se předpokládalo, že oba druhy jsou u nás vymřelé, avšak na počátku sedmdesátých let se podařilo najít *V. geyeri* recentní v dolině Ramžová

u Važce a na několika místech v oblasti Súľovských skal. Od té doby se počet nálezů dále rozmnožil, hlavně v Liptovské kotlině a na Turci. Jde vesměs o vápnité prameništtní mokřady s nízkou vegetací, v níž se výrazně uplatňují ostřice *Carex davalliana* a prvosěnka *Primula farinosa*. Na těchto stanovištích žijí i další významné reliktní druhy plžů, zejména *Pupilla alpicola* (Charp.), o níž jsme již v červené knize psali. Na Rakšianském rašeliníšti pod V. Fatrou i *Cochlicopa nitens* (Gall.), rovněž pojatá do našeho přehledu.

Třeba zdůraznit, že *Vertigo geyeri* ani zdaleka neobývá všechna stanoviště tohoto rázu a že je daleko vzácnější než *Pupilla alpicola*, která je rovněž glaciálním reliktem. Příčinu zatím neznáme, jisté však je, že *V. geyeri* je na trvalém ústupu od počátku holocénu, především od klimatického optima, kdy s oteplením a zvlhčením nabývá převahy les a mnoho vhodných mokřadů zaniká postupným zalesněním i zalesněním. To platí především pro české země, kde se tohoto vrkoče zatím nepodařilo nalézt v živém stavu, i když zde byl ještě v časném holocénu nepochybně dosti rozšířený, např. v území křídových slínů v širší oblasti Polabí. Jde tedy o druh přirozeně ustupující již několik tisíciletí, který dnes urychleně vymírá v důsledku necitlivých zásahů, především odvodnění a znečištění reliktních stanovišť. Hlavním ohrožením je soustavné vysoušení vhodných mokřadů.

Zajímavou otázkou je jeho přežití od konce glaciálu, které úzce souvisí se šířením lesa. Jde totiž o druh heliofilní, který se lesu vyhýbá a jehož přežití bylo možné jen na otevřených lučních mokřadech. Jeho současné výskyty vesměs leží v okrajích odlesněných vlivem pastvy a některá jeho naleziště dnes ohrožuje přirozené zarůstání. Oblastí, kde se dnes *V. geyeri* vyskytuje, byly ovšem osídlené již v pravěku, takže s vlivem pastvy lze počítat i hluboko v předhistorické minulosti, ovšem před zavedením pastvy v 5. tisíciletí před naším letopočtem se musela jeho stanoviště udržovat bezlesá přirozenou cestou. Totéž platí i pro již zmíněný reliktní druh *Pupilla alpicola*.

Z uvedeného vidíme, že v současné době jde o druh, který lze právem označit jako kriticky ohrožený. Územní ochranu má jen v Súľovských skalách a zejména na Rakšianském rašelinísku (což je nepřesný název, neboť ve skutečnosti jde o silně vápnitou pěnovecovou slatinu). I zde ovšem hrozí různé vlivy z okolí, jako u většiny chráněných mokřadů, nehledě k možnosti přirozeného zarůstání. Ohrožení je o to větší, že známé lokality vesměs leží v blízkosti zemědělsky využívaných pozemků. Výskyt tohoto památného reliktu bude nutno pečlivě sledovat, avšak vyhlídky na jeho trvalé udržení v rámci čs. fauny nejsou příznivé, neboť současný způsob obhospodařování krajiny podstatně urychluje jeho přirozený ústup.

Vlevo vrkoč *Vertigo geyeri* (1,82 : 1,10 mm), vpravo *V. genesii* (1,90 : 1,16 mm). Ulity z pozdně glaciálních bažinných slínů u Dobroměřic na Lounsku. Foto † J. Brabenec